

Psychologiczne korelaty oceny rodziny u małżonków niepodejmujących ról rodzicielskich w okresie wczesnej dorosłości

Alicja Kalus*, Joanna Szymańska

Instytut Psychologii, Uniwersytet Opolski, Opole

PSYCHOLOGICAL CORRELATES OF FAMILY ASSESSMENT BY SPOUSES WHO DO NOT TAKE PARENTAL ROLES DURING EARLY ADULTHOOD

The article is a report on our own research concerning how spouses who do not take over parental roles assess their family. The study aimed to search for a relationship between evaluating one's family and life/marital satisfaction and attitudes towards children among spouses who do not undertake parenting. The study was carried out from a developmental perspective. The research group consisted of 76 married persons in their early adulthood. The participants postponed taking on parental roles for a specified time or declared voluntary childlessness. The analysis showed that significant relationships exist between family assessment and: life satisfaction (in men), marital satisfaction (in women), and attitudes towards children (in both genders). The research revealed that both the quality of family relationships and gender play an important role in shaping procreative attitudes of spouses who do not take parental roles.

Key words: life satisfaction, family, parenting, childlessness, early adulthood

WPROWADZENIE

Rodzicielstwo stanowi przedmiot badań w wielu obszarach wiedzy, wśród których znaczące miejsce zajmują prace z obszaru nauk humanistycznych i społecznych (Adamski, 2002; Bakiera, 2013, 2018; Dzwonkowska-Godula, 2008; Gurba, 2013; Kaźmierczak 2015; Sikorska, 2009b). Wśród podejmowanych zagadnień znajdują się m. in. te, które dotyczą rodzicielstwa we współczesnej rodzinie czy współczesnych związkach intymnych (Golombok, 2015, 2017; Janicka, 2006, 2010, 2014; Lewandowska-Walter, 2009, 2014; Liberska i in., 2018; Ruspini, 2013). Istotne miejsce w literaturze zajmują badania dotyczące małżeństw dobrowolnie bezdzietnych. Dostępne dane (Kwak, 2014; Liberska i Matuszewska, 2014; Rostowski, 2009; Szlendak 2010) pozwalają sądzić, że małżeństwa bezdzietne stanowią obecnie jedną z alternatyw dla tradycyjnego modelu rodziny, a rodzicielstwo przestało być oczywistym wyborem dla młodych dorosłych (Farnicka, 2011, 2013; Giddens, 2010; McQuillan i in., 2012; Slany, 2002). Coraz częściej analizowane jest ono z punktu widzenia indywidualnych decyzji jednostki (Mynarska, 2009, 2010, 2011; Park, 2005; Rowland, 2007; Tantarri i Mencarini, 2008).

Dane demograficzne pokazują, że jest to zjawisko znaczące, maleje bowiem współczynnik dzietności w Polsce (GUS, 2017), rośnie zaś odsetek osób w okresie wczesnej dorosłości deklarujących chęć pozostania bezdzietnymi (CBOS, 2013). Dane z raportów GUS (2014, 2016) oraz raportu autorstwa Kotowskiej (2014) donoszą, że liczba dzieci urodzonych w Polsce w 1989 roku wynosiła 562.5 tysięcy, natomiast w 2012 – 386.3 tysięcy (najniższą wartość od 1989 liczba urodzeń osiągnęła w 2001 roku – 351.1 tysięcy). Nastąpiło również przesunięcie wieku, w którym kobiety w Polsce rodzą pierwsze dziecko. W 1989 roku średni wiek matek rodzących pierwsze dziecko wynosił 23.3, zaś w roku 2011 już 26.5. Od 2000 roku przyrost naturalny w Polsce nie przekraczał 1%, a w niektórych latach osiągał wartości ujemne (Kocot-Górecka, 2013; Majkowski, 2010).

Przemiany społeczno-kulturowe dotyczące rodzinę znalazły odzwierciedlenie w zmianie postaw wobec dzieci w rodzinie (Izdebska, 2000; Key, 2005). Dziecko – w porównaniu do poprzednich stuleci – zyskało podmiotowość i stało się ważnym członkiem systemu rodzinnego (Zelizer, 1985). Stało się wartością samą w sobie, stanowiąc źródło satysfakcji i spełnienia dla rodziców (Wałęcka-Matyja, 2014). Jak pisze Slany, stało się „bezwartościowe ekonomicznie i bezcenne emocjonalnie” (2002). Giza-Poleszczuk tę zmieniającą się wartość dziecka w rodzinie tłumaczy, zwracając uwagę na dwa aspekty. Z jednej strony podkreśla spadek ekonomicznej wartości dzieci, które w rodzinach przedindustrialnych traktowane były jako dodatko-

* Korespondencję dotyczącą artykułu można kierować na adres: Alicja Kalus, Instytut Psychologii, Uniwersytet Opolski, Plac Staszica 1, 00-000 Częstochowa.

alicja.kalus@uni.opole.pl.

wa siła robocza, z drugiej zaś zauważa rosnące koszty związane z opieką nad dziećmi (Giza-Poleszczuk, 2005). Beck (2004, s.181) inwestowanie w dzieci przeciwstawia inwestowaniu w samego siebie, gdyż dziecko „wymaga pracy i pieniędzy, jest nieobliczalne, przywiązuje do siebie rodzica i rozbija starannie przygotowany program dnia i projekty życiowe”. Dziecko zostaje więc wpisane w kategorię wyborów rozważanych po oszacowaniu zysków i strat. Liczba dzieci w rodzinie maleje, a koszty związane z ich utrzymaniem rosną.

Według badań opinii publicznej, dziecko nadal znajduje się wysoko w hierarchii wartości wymienianych przez Polaków jako koniecznych do udanego życia (CBOS, 2014). Jednak na przestrzeni ostatnich ośmiu lat można zauważyć wyraźny spadek procentowy liczby osób wymieniających dziecko wśród innych wartości ważnych dla satysfakcjonującego życia (z 34% na 22%), a także fakt, że w omawianej hierarchii jest ono wymieniane po zdrowiu, dobrobycie czy pracy (CBOS, 2014). Bartosz (2002, s. 45) zauważa, że „preferowany wzorzec programu życiowego dla młodych małżeństw opiera się na zapewnieniu przyzwoitego standardu materialnego i warunków mieszkaniowych jako etapu poprzedzającego posiadanie dzieci. W tej sytuacji dziecko nie zajmuje uprzywilejowanej pozycji w systemie wartości rodziców: wydaje się raczej następnym etapem w ramach realizowanych celów życiowych”.

Aby opisać zjawisko niepodejmowania ról rodzicielskich ważnym wydaje się odniesienie się do zjawiska bezdzietności. Bezdzietność była dotychczas definiowana dychotomicznie: jako niezamierzona, z powodu niepłodności jednego lub obojga małżonków (Bielawska-Batorowicz, 2006; Kalus, 2002; Sherrod, 2004; Slany, 2002) lub dobrowolna, określana także jako bezdzietność z wyboru (Dolińska, 2014; Gillespie, 2003; Miall, 1986; Mynarska, 2011; Slany i Szczepaniak-Wiecha, 2003). Gdy chodzi o bezdzietność niezamierzoną, badacze są zgodni co do opisu jej przyczyn, które są najczęściej, obok psychologicznych, natury medycznej (Bielawska-Batorowicz, 2006, 2014; Bidzan, 2010, 2013). Tymczasem bezdzietność zamierzona jawi się jako zjawisko złożone i, jak dotychczas, w niewielkim stopniu opisane. Przyczyny bezdzietności zamierzonej mogą wynikać ze świadomej decyzji jednostki bądź pary (McQuillan i in., 2012), mogą być związane z indywidualną historią życia małżonków (Bartosz i Bartak, 2010) lub być wynikiem długiego procesu odraczania decyzji o rodzicielstwie (Carmichael i Whittaker, 2007; Kemkes-Grottenthaler, 2003; Mynarska, Matysiak i Rybińska, 2014). W niniejszej publikacji przyjęto więc rozumienie niepodejmowania ról rodzicielskich, jako odraczania rodzicielstwa w określonej lub nieokreślonej perspektywie czasowej przez małżonków w okresie wczesnej dorosłości.

W badaniach nad niepodejmowania ról rodzicielskich w związkach małżeńskich czy partnerskich zwraca się uwagę najczęściej na uwarunkowania decyzji prokreacyjnych u młodych dorosłych czy społecznych postawy

wobec przedłużającej się bezdzietności (Dolińska, 2014; Mynarska, 2009, 2011; Mynarska i Styr, 2014; Przybył, 2001; Waclawik, 2012). Wśród powodów, dla których ludzie zostają rodzicami, wymienia się normy społeczne, które wskazują, że dzieci powinno się mieć. Do tej pory normy społeczne utrzymywały, że osoby w związkach małżeńskich powinny mieć i powinny chcieć mieć dzieci (Miall, 1986; Rowland, 2007). Rodzicielstwo oczekiwane było od par, a norma ta szczególnie silnie dotyczyła kobiet. Osoby, które otwarcie przyznawały się do rezygnowania z rodzicielstwa, uważane były za nienormalne, egoistyczne. Jednocześnie w obliczu zmian społecznych zwraca się uwagę, że „bodajże po raz pierwszy w historii społeczeństw zachodnich popularne staje się przekonanie, że kobieta nie tylko nie powinna być piętnowana z powodu braku dzieci, ale – co więcej – może być szczęśliwa i usatysfakcjonowana z życia nie mając potomstwa” (Sikorska, 2009a, s. 21).

Zadowolenie z życia definiowane jest przez badaczy jako ogólna ocena jakości życia odniesiona do wybranych przez siebie kryteriów (Shin i Johnson 1978, za: Juczyński, 2009). Zadowolenie to dotyczy różnych obszarów funkcjonowania jednostek, np. życia rodzinnego (Poston i in., 2003). Badacze rodziny wskazują istotność rodzicielstwa dla zadowolenia z życia jednostek (Angeles, 2009; Braun-Gałkowska, 1992; Rostowski i Rostowska, 2014). Jednocześnie podkreśla się złożoność tego wpływu (Kluwer, 2010; Lawrence i in., 2008; Polmann-Schultz, 2014). W literaturze obserwuje się brak jednoznacznych wniosków dotyczących związku rodzicielstwa z satysfakcją z życia w różnych jej aspektach. Opisywane jest to, jako „paradoks rodzicielstwa” (Baumeister, 1991), który wbrew powszechnej opinii, że dzieci są szczęściem i warto je mieć, nie znajduje odzwierciedlenia w analizach.

Pary małżeńskie bez dzieci w badaniach jawią się jako bardziej szczęśliwe niż posiadające dzieci (Alesina i in., 2004; Callan, 1984; Clark i in., 2008; Kohler, Behrman i Skytt, 2005; Sommers, 1993). Jednocześnie badacze, którzy analizują zależności między zadowoleniem, a dzietnością, zwracają uwagę na bilans zysków i strat związanych z pojawieniem się dziecka w rodzinie (Baranowska-Rataj i Matysiak, 2014; Clark i in., 2008; Umberson, Pudrovska i Reczek, 2010). Analizując wzajemne zależności między kosztami a korzyściami płynącymi z pojawienia się dziecka w rodzinie badacze dzielą je na trzy obszary: zasoby społeczne, zasoby psychologiczne i codzienne trudy (Nomaguchi i Milkie, 2003). Do pierwszej grupy zaliczają kontakty z rodziną i sieć relacji społecznych, które albo kurczą, albo rozszerzają się po narodzinach. Do drugiej grupy wliczają poczucie przejścia do dorosłości oraz szczególne tempo dojrzwiania i rozwoju, związane z opieką nad drugim człowiekiem. W ostatniej wymieniają kwestie związane z łączeniem pracy zawodowej z obowiązkami domowymi, codzienne zajęcia wynikające z pielęgnacji dziecka, relacje między małżonkami z uwzględnieniem zmian spowodowanych utratą dualności tej relacji (Nomaguchi i Milkie, 2003). Wśród kosztów rodzicielstwa

wymienia się stres, niepokój i obciążenie związane z wychowywaniem dzieci, straty społeczne, koszty ponoszone przez kobiety związane z koniecznością rezygnacji z pracy na rzecz urlopu macierzyńskiego, zwiększoną ilość konfliktów między małżonkami. Do korzyści płynących z rodzicielstwa należą: korzyści emocjonalne płynące z opieki nad dzieckiem, pogłębienie relacji pomiędzy rodzinami rodziców, poczucie odniesienia sukcesu (Baranowska-Rataj i Matysiak, 2014; Lawrence i in., 2008; Kluwer, 2010). W badaniach Przybył (2000) wśród pozytywnych aspektów posiadania dzieci małżonkowie wymieniali: korzyści emocjonalne i osobowościowe, a także pojawienie się nowych celów. Respondenci wskazywali także na potrzebę wypełniania normy społecznej, jaką jest rodzina posiadająca dzieci, a także na korzyści związane z opieką dzieci nad starszymi rodzicami.

Zależności między zadowoleniem z życia czy małżeństwa a rodzicielstwem są złożone. Ważnymi czynnikami, które mogą wpływać na związek między zadowoleniem z życia i małżeństwa są: płeć, stan cywilny, liczba dzieci, zasoby finansowe i praca zawodowa, a także czynniki odnoszące się do psychologicznych właściwości (tj. cechy osobowości, dojrzałość i charakter interakcji jakie wytwarzają się między rodzicami a dzieckiem) (Rostowski i Rostowska, 2014). Zwraca na to uwagę Polmann-Schultz (2014), który w swoich badaniach uwzględnił zasoby finansowe, ilość czasu i kosztów finansowych poświęcanych dzieciom, wiek i liczbę dzieci oraz warunki zatrudnienia rodziców. Szukając odpowiedzi na pytanie, dlaczego rodzice, nie są szczęśliwsi od osób bezdzietnych, Polmann-Schultz (2014) wskazuje, że rodzicielstwo samo w sobie pozytywnie wpływa na poziom zadowolenia z życia, niemniej jest ono uzależnione od licznych czynników, które tworzą kontekst dla rodzicielstwa.

Doniesienia co do znaczenia liczby dzieci w rodzinie dla poczucia zadowolenia z życia rodziców nie są jednoznaczne. W polskich badaniach Baranowska-Rataj i Matysiak (2014) wskazują, że dziecko nie obniża rodzicom poczucia szczęścia. Poziom zadowolenia z życia rodziców był wyższy od poziomu zadowolenia z życia osób bezdzietnych, zmienił się on jednak wraz z liczbą dzieci w rodzinie. Pojawienie się pierwszego dziecka podnosiło zadowolenie zarówno u ojca, jak i matki, natomiast pojawienie się kolejnych dzieci tego poczucia szczęścia nie zmieniało (Baranowska-Rataj i Matysiak, 2014). Według innych doniesień z badań, o ile pierwsze dziecko podnosiło poziom szczęścia, to kolejne już nie, a nawet je obniżało (Alesina i in., 2004; Kohler, Behrman i Skyttthe, 2005).

Warto przytoczyć słowa polskich badaczy życia rodzinnego, którzy zauważają, że obecność dziecka w rodzinie „raz może oddziaływać korzystnie, konstruktywnie, innym razem – negatywnie, destruktywnie. Zależy to przede wszystkim od stosunku rodziców-partnerów związku małżeńskiego do dziecka, a nie odwrotnie, gdyż to właśnie postawy rodziców wobec dziecka tworzą kontekst oddziaływania obecności dziecka na funkcjonowanie związku małżeńskiego jego rodziców” (Rostowski i Rostowska, 2014, s. 43).

PROBLEM BADAWCZY I PYTANIA BADAWCZE

Przedmiotem analiz w niniejszych badaniach uczyniono poszukiwanie związku między oceną rodziny a zadowoleniem z życia i małżeństwa i postawami wobec dzieci u małżonków niepełniących ról rodzicielskich.

Postawiono główne pytania badawcze, a następnie uszczegółowiono je z podziałem na płeć respondentów:

- P1: Czy istnieją istotne związki, a jeśli tak to jakie, między zadowoleniem z życia, a oceną rodziny u małżonków niepełniących ról rodzicielskich?
- P1a. Czy istnieją istotne związki, a jeśli tak to jakie, między zadowoleniem z życia, a oceną rodziny u kobiet niepełniących ról rodzicielskich?
- P1b. Czy istnieją istotne związki, a jeśli tak to jakie, między zadowoleniem z życia, a oceną rodziny u mężczyzn niepełniących ról rodzicielskich?
- P2: Czy istnieją istotne związki, a jeśli tak to jakie, między zadowoleniem z życia, a oceną rodziny u małżonków niepełniących ról rodzicielskich?
- P2a. Czy istnieją istotne związki, a jeśli tak to jakie, między zadowoleniem z życia, a oceną rodziny u kobiet niepełniących ról rodzicielskich?
- P2b. Czy istnieją istotne związki, a jeśli tak to jakie, między zadowoleniem z życia, a oceną rodziny u mężczyzn niepełniących ról rodzicielskich?
- P3: Czy istnieją istotne związki, a jeśli tak to jakie, między postawami wobec dzieci, a oceną rodziny u małżonków niepełniących ról rodzicielskich?
- P3a. Czy istnieją istotne związki, a jeśli tak to jakie, między postawami wobec dzieci, a oceną rodziny u kobiet niepełniących ról rodzicielskich?
- P3b. Czy istnieją istotne związki, a jeśli tak to jakie, między postawami wobec dzieci, a oceną rodziny u mężczyzn niepełniących ról rodzicielskich?

Nieliczne, jak dotychczas badania empiryczne w obszarze niepełniowania ról rodzicielskich nie stanowią rzetelnej podstawy do stawiania hipotez i analizy te będą miały charakter eksploracyjny.

GRUPA BADANA

Grupę badaną stanowi 76 osób, małżonków (38 mężczyzn i 38 kobiet), w okresie wczesnej dorosłości. Dobór do grup był celowy. Podjęto decyzję o ujednoczeniu grupy badanej i ograniczeniu się do badania osób w związkach małżeńskich. Decyzję tę podjęto z uwagi na: 1) dotychczasowe ustalenia podkreślające odmienną funkcjonowanie osób w związkach formalnych i nieformalnych (Janicka, 2006, 2009); 2) badania sygnalizujące, że bycie osobą niezamężną stanowi jeden z najsilniejszych predyktorów dobrowolnej bezdzietności (Lee i Zvonkovic, 2014; Peterson, 2015) 3) teorię zadań rozwojowych wczesnej dorosłości.

ści w ujęciu Havighursta, w której istotne znaczenie ma sekwencja podejmowanych zadań (Havighurst, 1981), 4) znaczenie realizowanej przez rodzinę funkcji prokreacyjnej (Rostowska, 2002; Wałęcka-Matyja, 2014; Ziemska, 2009).

Ustalono następujące kryteria doboru do grupy: bezdzietność i odkładanie poczęcia na co najmniej rok, podejmowanie kroków w celu zabezpieczenia się przed niechcianą ciążą, brak przeszkód natury medycznej do poczęcia. Staż małżonków wynosił co najmniej trzy lata.

NARZĘDZIA BADAWCZE

W badaniu zastosowano następujące metody badawcze: Kwestionariusz ankiety, Skalę Oceny Rodziny FACES IV – SOR w polskiej adaptacji Margasińskiego (SOR), Skalę Powodzenia Małżeństwa autorstwa M. Braun-Galkowskiej (SPM), Skalę Satysfakcji z Życia autorstwa E. Deinera, R.A. Emmons, R.J. Larsona, S. Griffina, w polskiej adaptacji Z. Juczyńskiego (SWLS) oraz Test do Analizy Postaw wobec Dzieci w opracowaniu Szymańskiej w oparciu o Test do Analizy Postaw wobec Rodziny Adopcyjnej (Kalus, 2009). Kwestionariusz ankiety składa się z dwóch części. W pierwszej z nich zawarte są pytania dotyczące cech socjodemograficznych osób badanych, takie jak: płeć, pochodzenie, wykształcenie, stosunek do religii, status materialny, aktywność zawodowa, a w drugiej – pytania dotyczą obszaru rodzicielstwa i zbierają dane takie jak: posiadanie dzieci, możliwość posiadania dzieci, czas planowania poczęcia, przyczyny odkładania rodzicielstwa, stosowane środki antykoncepcyjne oraz jak według osoby badanej na powyższe pytania dotyczące chęci rodzicielstwa odpowiadał współmałżonek/współmałżonka osoby badanej.

Polska adaptacja kwestionariusza Faces IV – *Flexibility and Cohesion Evaluation Scales* Olsona jest autorstwa Margasińskiego. Narzędzie to oparte jest na modelu kołowym Olsona, którego wymiary stanowią: spójność (*cohesion*), elastyczność (*flexibility*), komunikacja (*communication*) (Olson, 2010; Olson i Gorall, 2006). Spójność opisywana jest jako więź emocjonalna między członkami rodziny (Margasiński, 2013). Jest ona wyrażana przez jeden wymiar na skali zrównoważenia (zrównoważonej spójności) i dwóch skalach niezrównoważenia (niezwiązania i splątania). Możliwe jest również wyliczenie wskaźnika spójności systemu rodzinnego, który uzyskuje się dzieląc wynik otrzymany na skali zrównoważonej spójności poprzez średnią wyników otrzymanych na skalach niezwiązania i splątania (Margasiński, 2006). Elastyczność rozumiana jest jako jakość i stopień zmian zachodzących w systemach, związanych z przywództwem, pełnionymi rolami i zasadami wzajemnych relacji oraz wynikających z procesów negocjacyjnych pomiędzy członkami rodziny (Margasiński, 2013). Również ten wymiar opisuje jedna skala zrównoważenia (zrównoważonej elastyczności) i dwie niezrównoważenia (sztywności i chaotyczności). Dodatkowo narzędzie pozwala na obliczenie wskaźnika elastyczności (Margasiński, 2006).

Dodatkowy wymiar, pomocniczy wobec dwóch wcześniejszych, stanowi komunikacja, czyli umiejętności pozytywnego porozumiewania się (...) w danym systemie (Margasiński, 2015). Charakteryzuje on zrównoważone systemy rodzinne. Współczynniki rzetelności skal kwestionariusza (*alfa*-Cronbacha) mieszczą się w granicach od .70 do .93.

Skala Powodzenia Małżeństwa jest autorstwa Braun-Galkowskiej. Powodzenie małżeństwa autorka określa jako subiektywne przekonanie badanych o zadowoleniu z małżeństwa (Braun-Galkowska, 1992). Autorka za najtrafniejsze uznaje takie ujęcie, które zadowolenie z małżeństwa opisuje całościowo, a za kluczową przyjmuje ocenę związku przez samych małżonków. Skala składa się z dwóch list zawierających 46 takich samych twierdzeń, wobec których ustosunkowuje się osoba badana dwa razy. Najpierw zaznacza czy charakteryzuje one jej/jego małżeństwo, a następnie czy są potrzebne do tego, by małżeństwo było udane. W ten sposób, dzięki podwójnej strukturze skali, możliwe jest porównanie dwóch obrazów małżeństwa: realnego i idealnego w subiektywnym odczuciu osoby badanej. Wskaźnik liczbowy powodzenia małżeństwa otrzymuje się przez porównanie obu list, pozwalając tym samym na sprawdzenie, na ile małżeństwo osoby badanej jest w jej percepcji podobne do małżeństwa idealnego. Trafność skali sprawdzana była na grupie 20 małżeństw udanych i 20 nieudanych, przy zastosowaniu kryterium zewnętrznego. Kolejno średni wynik w parach udanych dla mężczyzn wynosił 84.00, dla kobiet 85.44, a w parach nieudanych: mężczyźni 20.88, kobiety zaś 11.88. Rzetelność, którą sprawdzano metodą retestu, przeprowadzając badania wśród 50 małżeństw w odstępie dnia oraz w odstępie dwóch miesięcy, wynosiła w pierwszym przypadku (współczynnik korelacji *r* Pearsona) .99, a w drugim .95 (Braun-Galkowska, 1992).

Skala Satysfakcji z Życia została skonstruowana przez Deinera i in., a na gruncie polskim zaadaptowana przez Juczyńskiego (2009). Zadowolenie z życia, rozumiane jest w niej jako ogólna ocena jakości życia w odniesieniu do wybranych przez siebie kryteriów (Shin i Jonson, 1978, za: Juczyński, 2009). Kwestionariusz tworzy pięć pozycji testowych, do których badani ustosunkowują się na siedmiopunktowej skali. Udzielone odpowiedzi się sumuje, więc badany uzyskać może od 5 do 35 punktów. Im wyższy wynik, tym wyższy poziom zadowolenia. Wynik pomiaru jest ogólnym wskaźnikiem zadowolenia z życia. Ocena ta jest rezultatem porównania swojej sytuacji z posiadanymi przez siebie standardami. Rzetelność skali (*alfa*-Cronbacha) wynosi .81.

Test do Analizy Postaw wobec Dzieci oparty jest na założeniach dyferencjału semantycznego. Opracowany w oparciu o Test do Analizy Postaw Wobec Rodziny Adopcyjnej autorstwa Kalus (2009).

Behawioralny składnik postawy tworzy czynnik dominujący (wyjaśnia 60.06% wariacji), drugi czynnik tworzy emocjonalny komponent postawy. Przeprowadzone analizy nie pozwoliły na wyodrębnienie komponentu poznawczego. Komponent emocjonalny tworzy

10 par przeciwstawnych przymiotników dopełniających zdanie: „Dzieci wywołują we mnie uczucia (...)”. Komponent behawioralny zaś tworzy 14 par przeciwstawnych przymiotników dopełniających zdanie: „Moje kontakty z dziećmi mogłyby być (...)”. W obu przypadkach im wyższy wynik, tym bardziej pozytywna postawa. Rzetelność skali mierzona metodą testu – retestu w odstępie miesiąca wyniosła (wskaźnik korelacji r Pearsona) .83 dla pierwszej podskali i .89 dla drugiej.

WYNIKI

Prezentowane poniżej wyniki miały na celu dostarczenie odpowiedzi na pytanie o związki między oceną rodziny a zadowoleniem z życia i z małżeństwa i postawami wobec dzieci małżonków niepodających ról rodzicielskich.

Wykonano analizę korelacji r Pearsona dla badanych zmiennych, osobno dla kobiet, osobno dla mężczyzn w grupie małżonków niepodających ról rodzicielskich. Przeprowadzone analizy wskazują na istnienie licznych istotnych zależności.

W grupie kobiet niepodających ról rodzicielskich skale nierównoważenia w obszarze spójności, czyli niezwiązanie i splątanie rodziny, korelowały ujemnie z zadowoleniem z małżeństwa (związki o przeciętnej sile) oraz ujemnie z postawami wobec dzieci (korelacja prze-

cięta i wysoka). Oznacza to, że im wyższe niezwiązanie systemu rodzinnego w ocenie bezdzietnych kobiet, tym niższe zadowolenie z małżeństwa oraz mniej przychylnie postawy wobec dzieci. W obszarze elastyczności skale nierównoważenia (chaotyczność i sztywność) nie korelowały istotnie z pozostałymi zmiennymi.

W przypadku obszarów zrównoważenia, czyli skal zrównoważonej spójności i zrównoważonej elastyczności wystąpiły korelacje dodatnie z postawami wobec dzieci. Dla zrównoważonej spójności był to związek dodatni, bardzo silny z komponentem behawioralnym postawy wobec dzieci i silny z emocjonalnym komponentem postawy. Zrównoważona elastyczność wykazywała zaś silną dodatnią korelację z badanym komponentem emocjonalnym postawy. Oznacza to, że wyższa ocena własnej rodziny w obszarze spójności i elastyczności współwystępuje z bardziej przychylnymi postawami wobec dzieci.

Ocena komunikacji w rodzinie dodatnio korelowała zarówno z zadowoleniem z małżeństwa, jak i postawami wobec dzieci. W przypadku zadowolenia z małżeństwa był to związek o przeciętnej sile, natomiast w przypadku postaw wobec dzieci była to korelacja silna (komponent emocjonalny) i bardzo silna (komponent behawioralny).

Dla mężczyzn niepodających ról rodzicielskich najwięcej związków wykazano dla wymiaru spójności. Niezwiązanie koreluje słabo ujemnie z behawioralnym komponentem postawy, oraz silnie ujemnie z zadowo-

Tabela 1
Korelacje r Pearsona dla badanych zmiennych w grupie kobiet niepodających ról rodzicielskich

		ZM	PWD (B)	PWD (E)	ZZ
zrównoważona spójność	r	.290	.740	.580	-.030
	p	.075	<.001	<.001	.846
Zrównoważona elastyczność	r	.120	.410	.220	-.030
	p	.490	.010	.195	.863
nierozwiązanie	r	-.390	-.680	-.460	.090
	p	.016	<.001	.003	.563
splątanie	r	-.380	-.480	-.320	.090
	p	.018	.002	.052	.565
sztywność	r	-.110	.070	-.010	-.190
	p	.509	.697	.950	.258
chaotyczność	r	.008	.170	.040	-.230
	p	.638	.295	.804	.173
komunikacja	r	.410	.760	.530	-.150
	p	.011	<.001	.001	.376
wskaźnik spójności	r	.340	.550	.350	.070
	p	.039	<.001	.032	.672
wskaźnik elastyczności	r	.120	.070	.050	.210
	p	.492	.693	.751	.204

ZM – zadowolenie z małżeństwa; PWD (B) – postawa wobec dzieci (komponent behawioralny); PWD (E) – postawa wobec dzieci (komponent emocjonalny); ZZ – zadowolenie z życia

Tabela 2
Korelacje r Pearsona badanych zmiennych w grupie mężczyzn niepodających ról rodzicielskich

		ZM	PWD (B)	PWD (E)	ZZ
zrównowazona spójność	r	-.110	.460	.170	.280
	p	.523	.003	.316	.094
Zrównowazona elastyczność	r	.010	.530	.110	.490
	p	.946	.001	.512	.002
nierozwiązanie	r	.010	-.380	-.200	-.440
	p	.950	.018	.226	.006
splątanie	r	-.440	-.240	-.360	-.390
	p	.006	.151	.028	.016
sztywność	r	-.270	-.020	.020	-.180
	p	.101	.885	.904	.288
chaotyczność	r	-.220	-.480	-.320	-.390
	p	.195	.002	.053	.015
komunikacja	r	.250	.460	.310	.480
	p	.124	.004	.060	.002
wskaźnik spójności	r	.160	.430	.330	.560
	p	.346	.007	.043	<.001
wskaźnik elastyczności	r	.290	.490	.160	.580
	p	.075	.001	.330	<.001

ZM – zadowolenie z małżeństwa; PWD (B) – postawa wobec dzieci (kompetent behawioralny); PWD (E) – postawa wobec dzieci (kompetent emocjonalny); ZZ – zadowolenie z życia

leniem z życia. Splątanie w grupie mężczyzn niepodających ról rodzicielskich koreluje ujemnie (związki o przeciętnej sile) z emocjonalnym komponentem postawy wobec dzieci, zadowoleniem z życia oraz z zadowoleniem z małżeństwa. Wskaźnik spójności zaś koreluje umiarkowanie dodatnio z dwoma badanymi komponentami postawy wobec dzieci i zadowoleniem z życia. Można zatem wnioskować, że w grupie mężczyzn niepodających ról rodzicielskich ocena rodziny jako systemów zrównowazonych w obszarze spójności współwystępuje z wyższym zadowoleniem z życia i bardziej przychylnymi postawami wobec dzieci.

Dla wymiaru elastyczności wykazano istotne zależności w przypadku skali zrównowazonej elastyczności i chaotyczności. Zrównowazona elastyczność koreluje silnie dodatnio z behawioralnym komponentem postawy wobec dzieci oraz zadowoleniem z życia. Chaotyczność natomiast koreluje umiarkowanie ujemnie z behawioralnym komponentem postawy wobec dzieci. Oznacza to, że w ocenie mężczyzn niepodających ról rodzicielskich, podobnie jak w przypadku skali zrównowazonej spójności, ocena rodzin, jako systemów zrównowazonych w zakresie elastyczności współwystępuje z wysokim zadowoleniem z życia i pozytywnymi postawami wobec dzieci. Warto jednak odnotować, że wymiar elastyczności korelował jedynie z komponentem behawioralnym postawy, natomiast wymiar spójności także z emocjonalnym.

Dodatnio umiarkowane korelacje występują także między komunikacją w systemie rodzinnym a behawioralnym komponentem postawy wobec dzieci oraz zadowoleniem z życia.

DYSKUSJA

Niepodajowanie ról rodzicielskich przez osoby w okresie wczesnej dorosłości, będące w związkach sformalizowanych stanowi aktualną, ale złożoną problematykę badawczą. Wczesna dorosłość jest okresem, w którym większość zadań rozwojowych związana jest z pełnieniem ról zawodowych i rodzinnych. Choć rodzicielstwo wydaje się być wpisane w proces rozwoju jednostki, to podjęcie decyzji o nim przestało być oczywiste (Farnicka, 2013, Gillespie, 2003; Mynarska, 2009, 2011). Prezentowane analizy miały na celu poszukiwanie istotnych związków między oceną rodziny u małżonków niepodających ról rodzicielskich, a ich zadowoleniem z życia i małżeństwa oraz postawami wobec dzieci. Przeprowadzone analizy korelacji wskazały na występowanie istotnych zależności między wszystkimi trzema wymiarami oceny rodziny (spójnością, elastycznością i komunikacją), a zadowoleniem z małżeństwa, zadowoleniem z życia oraz postawami wobec dzieci w grupie osób niepodających ról rodzicielskich.

Skale Niezwiązania i Splątania korelowały ujemnie z postawami wobec dzieci u badanych obu płci. Oznacza to, że ocena relacji w rodzinie jako słabszych, bądź nadmiernie wiążących współwystępowała z mniej przychylnymi postawami wobec dzieci. W przypadku obszarów niezrównoważenia wymiaru elastyczności tylko u mężczyzn na skali Chaotyczności wstąpiła ujemna korelacja z postawami wobec dzieci. Wykazano natomiast, że zrównoważenie rodziny w ocenie małżonków niepodejmujących zadań rodzicielskich współwystępuje z bardziej przychylnymi postawami wobec dzieci, zarówno u kobiet, jak i u mężczyzn. Oznacza to, że ocena własnej rodziny, jako zrównoważonej (charakteryzującej się bliskimi więziami między jej członkami, umożliwiającą liczne zmiany w zakresie pełnionych przez jej członków ról, gdzie osoby ją tworzące potrafią się wzajemnie porozumiewać) związane jest z bardziej pozytywnymi postawami wobec dzieci. Uzyskane wyniki badań potwierdzają dotychczasowe ustalenia w literaturze, które wskazują, że realizacja zadania rozwojowego, jakim jest rodzicielstwo, związana jest, zarówno u kobiet, jak i u mężczyzn z jakością relacji w małżeństwie i rodzinie (Mynarska, 2011; Mynarska i Styrc, 2014; Rostowski i Rostowska, 2014).

W grupie mężczyzn wystąpiły liczne związki między wymiarami oceny rodziny a zadowoleniem z życia. Ocena rodziny jako niezwiązanej (członkowie rodziny nie są w bliskich relacjach ze sobą, nie spędzają ze sobą czasu), splątanej (granice w systemie rodzinnym są otwarte, niski poziom autonomii członków rodziny), bądź chaotycznej (brak jasnych reguł w rodzinie) współwystępowała z niższym zadowoleniem z życia. Zależności te nie wystąpiły w grupie badanych kobiet. Wśród respondentek zaobserwowano natomiast istotne związki między spójnością, elastycznością i komunikacją rodzinną, a zadowoleniem z małżeństwa. Dobrze funkcjonujące rodziny, w ocenie badanych kobiet, współwystępują z wyższym zadowoleniem z małżeństwa. Wystąpienie powyższej różnicy, gdzie ocena rodziny u mężczyzn niepodejmujących ról rodzicielskich wiąże się istotnie z zadowoleniem z życia, natomiast u kobiet niepodejmujących ról rodzicielskich z zadowoleniem z małżeństwa, wydaje się być interesująca.

Na istotność czynnika, jakim jest płeć wskazali Goldberg i Goldberg pisząc: „... pełne zrozumienie funkcjonowania rodziny musi uwzględnić fakt, że kobiety i mężczyźni inaczej przeżywają życie rodzinne, zarówno w rodzinie pochodzenia, jak i rodzinach utworzonych w wyniku małżeństwa(...) Uogólniając, mężczyźni i kobiety od najmłodszych lat uczą się odmiennych technik rozwiązywania problemów, prowadzą inne style komunikacji, wykształcają różne perspektywy na seksualność i mają różne oczekiwania dotyczące budowania więzi” (Goldberg i Goldenberg, 2006, s. 55-56). Tymczasem badania pokazują, że płeć różnicuje zarówno ocenę funkcjonowania systemów rodzinnych na różnych etapach życia rodzinnego (Kuryś, 2013), jak i plany prokreacyjne (CBOS, 2010; Kwak, 2014). Dotychczasowe analizy pokazują, że

mało uwagi poświęcono różnicom pomiędzy mężczyznami a kobietami w zakresie podejmowania decyzji prokreacyjnych (Waren i Pals 2013). W związku z tym, wydaje się być szczególnie cenne kontynuowanie badań w grupie małżonków niepodejmujących zadań rodzicielskich z uwzględnieniem czynnika, jakim jest płeć.

Zjawisko niepodejmowania ról rodzicielskich przez małżonków w okresie wczesnej dorosłości stanowi aktualne i ważne zagadnienie. Wśród dotychczasowych badań brakuje opracowań, w których analizowane byłyby możliwe zależności między oceną rodziny młodych dorosłych niepodejmujących zadań rodzicielskich, a zadowoleniem z życia, związku, czy postawami wobec dzieci. Niniejsze badanie stawia sobie za cel uzupełnienie istniejącej luki w literaturze. Z uwagi na zbyt małą liczebność grupy badanej nie zdecydowano się na przeprowadzenie bardziej skomplikowanych analiz statystycznych. Prezentowana problematyka wymaga dalszej eksploracji w kolejnych projektach badawczych.

LITERATURA

- Adamski, F. (2002). *Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Alesina, A., Di Tella, R., MacCulloch, R. (2004). Inequality and happiness: are Europeans and Americans different? *Journal of Public Economics*, 88, 9-10, 2009-2042.
- Angeles, L. (2010). Children and life satisfaction. *Journal of Happiness Studies*, 11, 4, 523-538.
- Bakiera, L. (2013). Zaangażowane rodzicielstwo w kontekście satysfakcji małżeńskiej i zawodowej. *Psychologia Rozwojowa*, 18, 2, 21-33.
- Bakiera, L. (2018). Styl realizacji rodzicielstwa, a społeczny kontekst funkcjonowania współczesnych rodziców. W: B. Harwas-Napierała, L. Bakiera (red.), *Oblicza współczesnej rodziny. Wybrane aspekty* (s. 31-66). Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Baranowska-Rataj, A., Matysiak, A. (2014). Jak zachowania w zakresie formowania i rozwoju rodzin wpływają na zadowolenie z życia. W: A. Matysiak (red.), *Nowe wzorce formowania i rozwoju rodziny w Polsce* (s. 188-209). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Bartos, B. (2002). *Doświadczenie macierzyństwa. Analiza narracji autobiograficznych*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Bartos, B., Bartak, K. (2010). Zamierzona bezdzietność wyborem autobiograficznym kobiet. W: B. Bartos (red.), *Wymiary kobiecości i męskości: Od psychobiologii do kultury* (s. 275-300). Warszawa: Eneteia.
- Baumeister, R.F. (1991). *Meanings of life*. New York: Guilford Press.
- Beck, U. (2004). *Spółczesność ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Bidzan, M. (2010). *Nieplodność w ujęciu bio-psycho-społecznym*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Bidzan M. (2013). *Jakość życia pacjentek z różnym stopniem nasilenia wysiłkowego nietrzymania moczu*. Kraków: Impuls.
- Bielawska-Batorowicz, E. (2006). *Psychologiczne aspekty prokreacji*. Katowice: Wydawnictwo Naukowe Śląsk.

- Bielawska-Batorowicz, E. (2014). Trudności w realizacji planów prokreacyjnych i ich skutki dla rodziny. W: I. Janicka, H. Liberska (red.), *Psychologia rodziny* (s. 412-436). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Braun-Galkowska, M. (1992). *Psychologiczna analiza osób zadowolonych i niezadowolonych z małżeństwa*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Callan, V.J. (1983). Factors affecting early and late deciders of voluntary childlessness. *The Journal of Social Psychology*, 119, 2, 261-268.
- Carmichael, G.A., Whittaker, A. (2007). Choice and circumstance: Qualitative in sight sinocontemporary childlessness in Australia. *European Journal of Population/Revue europeenne de demographie*, 23, 2, 111-143.
- CBOS. (2010). *Postawy prokreacyjne Polaków. Komunikat z badań*. Warszawa: Centrum Badania Opinii Publicznej.
- CBOS. (2013). *Postawy prokreacyjne kobiet. Komunikat z badań*. Warszawa: Centrum Badania Opinii Publicznej.
- CBOS. (2014). *Co stanowi o udanym życiu? Komunikat z badań*. Warszawa: Centrum Badania Opinii Publicznej.
- Clark, A.E., Diener, E., Georgellis, Y., Lucas, R.E. (2008). Lagsandleads in life satisfaction: A test of the baseline-hypothesis. *The Economic Journal*, 118, 529, F222-F243.
- Dolińska, B. (2014). *Bezdzietność, perspektywa społeczno-kulturowa*. Sopot: Wydawnictwo Smak Słowa.
- Dzwonkowska-Godula, K. (2008). Rodzina i praca – czy to się da pogodzić? Rozwiązania na rzecz łączenia ról rodzinnych i zawodowych. W: W. Muszyński, E. Sikora (red.), *Małżeństwo i rodzina w ponowoczesności: szanse – zagrożenia – patologie* (s. 45-60). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Farnicka, M. (2011). *Przemiany realizacji zadań rozwojowych: ewolucja czy rewolucja?* Zielona Góra: Wydawnictwo Uniwersytetu Zielonogórskiego.
- Farnicka, M. (2013). *Między wyborem a przymusem. Rodzina a sposób radzenia sobie w różnych sytuacjach życiowych*. Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Giddens, A. (2010). *Nowoczesność i tożsamość*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Gillespie, R. (2003). Childfreeand feminine: Understanding the gender identity of voluntarily childless women. *Gender & Society*, 17, 1, 122-136.
- Giza-Poleszczuk, A. (2005). *Rodzina a system społeczny. Reprodukcyjność i kooperacja w perspektywie interdyscyplinarnej*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Goldenberg, H., Goldenberg, I. (2006). *Terapia rodzin*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Golombok, S. (2017). Parenting in new family forms. *Current Opinion in Psychology*, 15, 76-80.
- Golombok, S. (2015). *Modern families: Parents and children in new family forms*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gurba, E. (2013). *Nieporozumienia z dorastającymi dziećmi w rodzinie*. Kraków: Wydawnictwa Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- GUS. (2014). *Kobiety i mężczyźni na rynku pracy*. Warszawa: Zakład Wydawnictwa Statystycznych.
- GUS. (2016). *Małżeństwa oraz dzietność w Polsce*. Warszawa: Zakład Wydawnictwa Statystycznych.
- GUS. (2017). *Rocznik statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej*. Warszawa: Zakład Wydawnictwa Statystycznych.
- Havighurst, R. (1981). *Developmental tasks and education*. New York, London: Longman.
- Izdebska, J. (2000). *Dziecko w rodzinie u progu XXI wieku. Niepokoje i nadzieje*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana.
- Janicka, I. (2006). *Kohabitacja a małżeństwo w perspektywie psychologicznej. Studium porównawcze*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Janicka, I. (2009). Perspektywy związków kohabitacyjnych W: T. Rostowska (red.), *Psychologia rodziny. Małżeństwo i rodzina wobec współczesnych wyzwań* (s. 47-59). Warszawa: Difin.
- Janicka, I. (2014). Małżeństwo dwóch karier. W: I. Janicka, M. Znajmiecka-Sikora (red.), *Rodzina i kariera. Równoważenie czy konflikt ról?* Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Janicka, I. (2010). Jakość małżeństw poprzedzonych kohabitacją. W: T. Rostowska, A. Peplińska (red.), *Psychospołeczne aspekty życia rodzinnego* (s. 94-109). Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Juczynski, Z. (2009). *Narzędzia pomiaru w promocji psychologii zdrowia*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.
- Kalus, A. (2002). *Bezdzietność w małżeństwie*. Opole: Wydawnictwo Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego.
- Kalus, A. (2009). *Funkcjonowanie systemu rodziny adopcyjnej*. Opole: Wydawnictwo Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego.
- Każmierczak, M. (2015). *Oblicza empatii w procesie adaptacji do rodzicielstwa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Kemkes-Grottenthaler, A. (2003). Postponing or rejecting parenthood? Results of a survey among female academic professionals. *Journal of Biosocial Science*, 35, 2, 213-226.
- Key, E. (2005). *Stulecie dziecka*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Kluwer, E.S. (2010). From partnership to parenthood: A review of marital change across the transition to parenthood. *Journal of Family Theory & Review*, 2, 2, 105-125.
- Kocot-Górecka, K. (2014). Zmiany demograficzne w Polsce po 1989r. i ich wybrane konsekwencje W: I.E. Kotowska (red.), *Niska dzietność w Polsce w kontekście percepcji Polaków Raport tematyczny* (s. 9-18). Warszawa: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej i Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich.
- Kohler, H.P., Behrman, J.R., Skytthe, A. (2005). Partner + children = happiness? An assessment of the effect of fertility and partnerships on subjective well – being in Danish twins. *Population and Development Review*, 31, 3, 407-445.
- Kotowska, I. (2014). *Niska dzietność w Polsce w kontekście percepcji Polaków. Diagnoza społeczna 2013. Raport tematyczny*. Warszawa: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej i Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich.
- Kuryś, K. (2013). *System rodzinny wobec zmian rozwojowych*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Kwak, A. (2014). Współczesne związki heteroseksualne: małżeństwa (dobrowolnie bezdzietne), kohabitacje, LAT. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Lawrence, E., Cobb, R.J., Rothman, A.D., Rothman, M.T., Bradbury, T.N. (2008). Marital satisfaction across the transition to parenthood, *Journal of Family Psychology*, 22, 1, 41-50.

- Lee, K.H., Zvonkovic, A.M. (2014). Journey store main childless: A grounded the oryexamination of decision-making-processes among voluntarily child less couples. *Journal of Social and Personal Relationships*, 31, 4, 535-553.
- Lewandowska-Walter, A. (2009). Obszary problemowe i zasyby rodziny zrekonstruowanej. W: T. Rostowska (red.), *Psychologia rodziny. Małżeństwo i rodzina wobec współczesnych wyzwań* (s. 101-116). Warszawa: Difin.
- Lewandowska-Walter, A. (2014). Rodzina zrekonstruowana. W: I. Janicka, H. Liberska (red.), *Psychologia rodziny* (s. 305-330). Warszawa: PWN.
- Liberska, H., Matuszewska, M. (2014). Modele funkcjonowania rodziny. Style wychowania. W: I. Janicka, H. Liberska (red.), *Psychologia rodziny* (s. 115-140). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Liberska H., Deja M., Starostecka J., Janicka M., Grudzińska A., Wolska A., Dąbek K. (2018). Identity and crisis in evaluation in young fathers in relation to age of a child. *Health Psychology Report*, 6, 2, 126-135.
- Majkowski W. (2010). *Rodzina polska w kontekście nowych uwarunkowań*. Kraków: Wydawnictwo Księży Sercanów.
- Margasiński, A. (2006). Rodzina w modelu Kolowym i Faces IV Davida H. Olsona. *Nowiny Psychologiczne*, 4, 69-86.
- Margasiński, A. (2013). Skale Oceny Rodziny. Polska adaptacja FACES IV – Flexibility and Cohesion Evaluation Scales Davida H. Olsona. Podręcznik. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.
- Margasiński, A. (2015). Teoria i wybrane modele systemów rodzinnych. W: A. Margasiński (red.), *Rodzina w ujęciu systemowym. Teoria i badania* (s. 6-32). Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.
- McQuillan, J., Greil, A., Schreffler, K., Wonch-Hill, P., Gentzler, K., Hathoat, J. (2012). Does the reason matter? Variations in childlessness concerns among U.S. women. *Journal of Marriage and Family*, 75, 5, 1166-1181.
- Miall, C.E. (1986). The stigma of involuntary childlessness. *Social Problems*, 33, 4, 268-282.
- Mynarska, M. (2009). *Individual fertility choices in Poland*. Warszawa: UKSW.
- Mynarska, M. (2010). Deadline for parenthood: Fertility post ponementand age norms in Poland. *European Journal of Population*, 26, 3, 351-373.
- Mynarska, M. (2011). Kiedy mieć dziecko? Jakościowe badanie procesu odraczania decyzji o rodzicielstwie. *Psychologia Społeczna*, 3, 6, 226-240.
- Mynarska, M., Matysiak, A., Rybińska, A. (2014). Którędy do bezdzietności? Analiza ścieżek kobiet, które nigdy nie zostały matkami. W: A. Matysiak (red.), *Nowe wzorce formowania i rozwoju rodziny w Polsce* (s. 105-131). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Mynarska, M., Styr, M., (2014). Preferencje i ograniczenia. Czynniki determinujące intencje posiadania pierwszego dziecka. W: A. Matysiak (red.), *Nowe wzorce formowania i rozwoju rodziny w Polsce* (s. 54-76). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Nomaguchi, K.M., Milkie, M.A. (2003). Cost and rewards of children: the effects of becoming a parent on adults lives. *Journal of Marriage and Family*, 65, 2, 356-374.
- Olson, D. (2010). FACES IV and their cumplex model: Validation study. *Journal of Marital and Family therapy*, 37, 1, 64-80.
- Olson, D., Gorall, D. (2006). *FACES IV and the Circumplex Model*. Minnesota: Life Innovations.
- Park, K. (2005). Choosing childlessness: Weber's typology of actions and motives of the voluntarily childless. *Sociological Inquiry*, 75, 3, 372-402.
- Peterson, H. (2015). Fifty shades of freedom. Voluntary childless women's ultimate liberation. *Women's Studies International Forum*, 53, 182-191.
- Polmann-Schultz, M. (2014). Parenthood and life satisfaction: why don't children make people happy? *Journal of Marriage and Family*, 76, 2, 319-336.
- Poston, D., Turnbull, A., Park, J., Mannan, H., Marquis, J., Wang, M. (2003). Family quality of life: A qualitative inquiry. *Mental Retardation*, 41, 5, 313-328.
- Przybył, I. (2001). Postawy małżonków bezdzietnych wobec rodzicielstwa. *Roczniki Socjologii Rodziny*, 12, 83-96.
- Rostowska, T. (2002). Psychologiczne aspekty edukacyjnej funkcji rodziny. W: T. Rostowska, J. Rostowski (red.), *Rodzina – rozwój – praca. Wybrane zagadnienia* (s. 83-90). Łódź: Wydawnictwo Naukowe WSI.
- Rostowska, T. (2009). *Małżeństwo, rodzina, praca a jakość życia*. Kraków: Wydawnictwo Impuls.
- Rostowski, J. (2009). Współczesne przemiany rozumienia związku małżeńskiego. W: T. Rostowska (red.), *Psychologia rodziny. Małżeństwo i rodzin wobec współczesnych wyzwań* (s. 15-46). Warszawa: Difin.
- Rostowski, J., Rostowska, T. (2014). *Małżeństwo i miłość. Kontekst psychologiczny i neuropsychologiczny*. Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Rowland, D.T. (2007). Historical trends in childlessness. *Journal of Sociology*, 18, 1, 1311-1337.
- Ruspini, E. (2013). *Diversity in family life. Gender, relationships and social change*. Bristol: Policy Pres.
- Sherrod, R.A. (2004). Understanding the emotional aspects of infertility: implications for nursing practice. *Journal of Psychosocial Nursing*, 42, 3, 42-47.
- Sikorska, M. (2009a). Matka „chora” zamiast „złej” – o nowych wzorach macierzyństwa. W: Sikorska M. (red.), *Być rodzicem we współczesnej Polsce. Nowe wzory w konfrontacji z rzeczywistością* (s. 13-33). Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego
- Sikorska, M. (2009b). *Nowa matka, nowy ojciec, nowe dziecko. O nowym układzie sił w polskich rodzinach*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Slany, K. (2002). *Alternatywne formy życia małżeństwo-rodzinnego w ponowoczesnym świecie*. Kraków: Nomos.
- Slany, K., Szczepaniak-Wiecha, I. (2003). Bezdzietność, jako nowy fenomen w nowoczesnym świecie. *Małżeństwo i Rodzina*, 1, 23-28.
- Somers, M.D. (1993). The comparision of voluntary childless adults and parents. *Journal of Marriage and Family*, 55, 3, 643-650.
- Szlendak, T. (2010). *Socjologia rodziny*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Tanturri, M.L., Mencarini, L. (2008). Child less or child free? Paths to voluntary childlessness in Italy. *Population and Development Review*, 34, 1, 51-77.
- Umberson, D., Pudrovska, T., Reczek, C. (2010). Parenthood, childlessness, and well-being: a life course perspective. *Journal of Marriage and Family*, 72, 3, 612-629.
- Wacławik, S. (2012). Motywacje do podejmowania decyzji o bezdzietności przez młodych dorosłych. *Horyzonty Psychologii*, 2, 173-190.

- Wałęcka-Matyja, K. (2014). Role i funkcje rodziny. W: I. Janicka, H. Liberska (red.), *Psychologia rodziny* (s. 95-110). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Waren, W., Pals, H. (2013). Comparing characteristics of voluntarily childless men and women. *Journal of Population Research*, 30, 2, 151-170.
- Zelizer, V.A. (1985). *Pricing the priceless child: the changing social value of children*. New Jersey: Princeton University Press.
- Ziemska, M. (2009). *Rodzina współczesna*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.